

УДК 81.411.1-7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-2-20>**Сергій МАЛАЙКО,**

orcid.org/0000-0001-6288-1905

аспірант кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики

Львівського національного університету

(Львів, Україна) serhii.malaiko@gmail.com

ПЕЙОРАТИВНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «БОГ» В ОРИГІНАЛІ ТА АНГЛОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ-ПОЕМИ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»

Характеристика основної теми: ця стаття присвячена дослідженню пейоративної вербалізації концепту «Бог» в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза Межами Болю». Основна гіпотеза автора концентрується на твердженні, що пейоративне зображення Бога в Біблії перейшло в європейську літературу у формі атеїстичної критики, яка з'являється в тагніт опус українського письменника.

Постановка проблеми: сакральні концепти є значною проблемою для перекладачів. Вивчення їх негативного зображення може значно покращити розуміння основних перекладацьких стратегій і скепсису стосовно релігії. Аналіз актуальних досліджень вказує, що більшість матеріалів, спрямованих на концепти, підкреслюють позитивні характеристики божества в Біблії та народній культурі. Водночас негативні характеристики зазвичай майже не з'являються.

Мета: ця робота має на меті закрити пробіл у дослідженнях, пов'язаних із сакральним у теперішній літературі через аналіз пейоративної вербалізації концепту «Бог» в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза Межами Болю» і її перекладі.

Методи дослідження: після окреслення попередньої літератури й наявної методології (у цьому випадку основами будуть концептуальний метод Д. Лакоффа і перекладознавчий підхід О. Каде) стаття запропонує читачам концептуальний аналіз негативних тверджень про Бога в Біблії та повісті-поемі Осипа Турянського.

Результати: загалом, огляд концептів, пов'язаних із критикою Бога в Біблії та повісті-поемі О. Турянського, вказує на те, що їхня загальна природа схожа. У Біблії є такі підходи до критики Бога: Бог = Мовчання, Бог = Антагоніст, Бог = Джерело Жорстокості, Бог = Джерело Зла, Бог = Джерело Несправедливості, Бог = Неідеальність, Бог = Невизначеність. Майже без змін ці концептуальні асоціації з'являються і в повісті-поемі «Поза Межами Болю» О. Турянського. Згідно з вищезгаданими підходами Лакоффа і Каде еквівалентність між українськими та англомовними версіями Біблії й аналізованого художнього твору також є значною. Українська та англомовні культури мають схожий підхід до поняття «Бог». Ця інформація дозволяє стверджувати, що знання біблійних наративів має велику цінність для перекладачів, оскільки воно може допомогти з перекладом завуальованих (і часто несвідомих) алюзій на релігійні концепти, збільшуючи якість перекладів.

Ключові слова: антагоніст, зло, концепт, еквівалентність, Бог, Біблія.

Serhii MALAIKO,

orcid.org/0000-0001-6288-1905

PhD student at the Department of Translation Studies and Contrastive Linguistics

Lviv National University

(Lviv, Ukraine) serhii.malaiko@gmail.com

PEJORATIVE VERBALIZATION OF CONCEPT “GOD” IN THE PROSAIC POEM OF OSYP TURIANSKYI “LOST SHADOWS” AND ITS ENGLISH TRANSLATION

Characteristics of the main topic: this article is dedicated to the pejorative verbalization of God concept in the prosaic poem of Osyp Turianskyi titled “Lost Shadows”. The key hypothesis of the author is that the pejorative terms regarding God in the Bible have managed to transition to European literature in the form of atheist criticism, which then manifests in the magnum opus of the Ukrainian author.

Problem definition: religious concepts are a major problem for translators. The study of their negative presentation can significantly improve the understanding of translation strategies and the skepticism about religion. Analysis of the recent research highlights that the majority of the concept-centric materials mention the positive characteristics of God in the Bible and folk culture. At the same time, the negative characteristics receive almost no mention.

Aim: the presented paper seeks to close the research gap related to the study of concepts connected to God in the existing literature through the analysis of pejorative verbalization of the deity-related notions in the prosaic poem of Osyp Turianskyi «Lost Shadows» and its English translation

Methods of research: after analyzing preceding research and available methodology (primarily by George Lakoff and Otto Kade), the author will seek to perform a conceptual study of the pejorative remarks concerning God in the Bible and Osyp Turianskyi's prosaic poem.

Results: ultimately, the overview of the concepts that involve the criticism of God in the Bible and Osyp Turianskyi's writings shows a tremendous similarity between the general nature of the notions. The Bible features the following approaches to the criticism of God: God = Antagonist, God = Source of Evil, God = Source of Cruelty, God = Source of Injustice, God = Imperfection, God = Uncertainty, God = Silence. The analysis of "Lost Shadows" indicates markedly similar results in respect to the God concept. These findings allow proclaiming that the knowledge of the Bible-centric narratives has tremendous value for translators since it can help with the translation of the covert (and often subconscious) allusions concerning religious concepts, increasing the potential quality of translations.

Key words: antagonist, evil, concept, equivalence, God, Bible.

Постановка проблеми. Вплив біблійних образів залишається надзвичайно сильним через довготривалу панівну позицію релігії в людській культурі. Пейоративна презентація концепту «Бог» в європейських мовах (українській та англійській) є прямим результатом цього впливу. Аналіз цієї презентації допоможе розширити розуміння релігійного впливу на людську культуру і дозволить покращити знання перекладацьких стратегій стосовно сакральних термінів. Ураховуючи ріст негативного ставлення до релігії, таке знання також допоможе краще зрозуміти корені критики. На жаль, як покаже наступна секція, повноцінної дискусії саме негативних аспектів сакрального майже не отримує репрезентації в науковій літературі.

Аналіз досліджень. Досліджень вербалізації концепту Бог наразі доволі багато, як в українській, так і в західній науковій літературі. Як стверджує Н. М. Шарманова, «образ Бога усталений у фразеології, є складним і неоднозначним: Він є не тільки найбільшою любов'ю і добротою, істотою, яка дає людині все добре... але й суддею» (Шарманова, 2015: 176). Цікаві спостереження щодо концепту Бог можна також знайти у статті Л. В. Базарової та її колег, які відмічають що в англійській та російській мовах Бог позначає свободу, а також є джерелом долі (Бог = Джерело Свободи, Бог = Джерело Долі) (Bazarova et al., 2019: 3). Окрім цього, дослідники також зазначають, що Бога зображають джерелом добра у великій кількості фразеологізмів.

Одним із найцікавіших текстів у Біблії, який містить широку критику Бога, безумовно є Книга Йова. Більшість дослідницької літератури стосовно цього тексту на Заході зосереджена на виправданні Бога Йовом, так званій теодицеї. На жаль, сучасних досліджень на цю тему не багато: в цьому плані виділяється стаття Ендрю Гаффі, який стверджує, що Біблія надає містичне розв'язання проблеми існування зла (Guffey, 2017: 215–240). Серед українських досліджень на цю тему можна виділити роботу В. Романенка та С. Йосипенка «Книга Іова». Як стверджує

один із дослідників в передмові до роботи, Книга Йова – це коментар на тему необхідності страждань у людському житті (Романенко, Йосипенко, 2014: 7–11). Отже, існує пряма виправдальна тенденція в літературі.

Останнім елементом, важливим із погляду цього дослідження, є інтертекстуальність стосовно Біблії. Як стверджує О. В. Дзера у своїй монографії, інтертекстуальність охоплює «здатність тексту породжувати смисл через присутність або «співприсутність» у ньому інших текстів» (Дзера, 2017: 18). Її дослідження показують, що зв'язки з біблійними образами наявні у великій кількості україномовних та західних творів. Ці знахідки підтверджуються практичними дослідженнями (Піддубна, 2020: 197–206).

У наявній літературі постає доволі чітка тенденція: майже всі дослідження вивчають концепт «Бог» у сакральних текстах із позитивної сторони. Наближаються до чогось негативного лише ті аспекти, які зображають Бога як Суддю (проте цей концепт має і позитивну конотацію) або говорять про теодицею (яка виправдовує Бога, зображуючи Його, знову ж таки, позитивним). Тому ця стаття спрямована на закриття важливого пробілу в дослідженнях, а саме проблеми пейоративного зображення Бога в Біблії та його потенційного впливу на українську та англійську/американську культуру.

Мета статті – дослідження концепту «Бог» та його пейоративно-маркованої вербалізації в повісті-поемі «Поза Межами Болю» Осипа Туряньського та її англomовному перекладі. Головними цілями дослідження є: а) виокремити пейоративні смисли вербалізованого в біблійних текстах концепту «Бог»; б) простежити особливості пейоративно-маркованої вербалізації концепту «Бог» у повісті-поемі Осипа Туряньського; в) проаналізувати відповідності та відмінності між біблійною та художньою вербалізаціями концепту «Бог»; г) визначити ступінь концептуальної еквівалентності між критичним осмисленням характеристик Бога в оригіналі та в перекладі повісті-поемі Осипа Туряньського.

Виклад основного матеріалу. Методологічною основою дослідження є антропологічний підхід до сучасного перекладознавства, зокрема лінгвоконцептуальний перекладознавчий аналіз. Визначення концепту, яке буде використовуватись в цій статті, поєднує біологічний і культурний підходи, викладені в роботах Д. Лакоффа і східноєвропейських дослідників, таких як Анна Вежбицька. Для Лакоффа мова заснована на базових людських відчуттях (наприклад, відчутті простору) (Lakoff, 1980: 195–200). Вежбицька концентрується на дослідженні концептів як культурних особливостей (наприклад, на основі російської мови) (Вежбицкая, 2011: 331–424). **Отож концепт – це базовий елемент людської свідомості, який формується завдяки універсальним біологічним, індивідуальним, зовнішнім і культурним чинникам.** Також необхідно прояснити ще один термін, який буде використовуватись у цій роботі: вербалізований концепт. **Вербалізований концепт – це концепт, який знаходить своє зображення в будь-якій комунікативній діяльності людей (наприклад, у літературі).**

Дослідження пейоративного відображення вербалізованого концепту «Бог» базується на двох вибірках: по-перше, зібрана вибірка із семи прикладів у Книзі Йова; по-друге, сім фрагментів також знайдено на основі повісті-поєми Осипа Турянського «По́за Межами Болю». У цьому випадку малий розмір вибірки мотивований тим, що критика Бога не була центральною темою в обох аналізованих матеріалах.

Загалом, методологія дослідження містить такі кроки:

1) дослідження оригінальних і перекладених фрагментів за допомогою концептуального методу Джорджа Лакоффа, який виділяє три види концептуальних метафор: а) орієнтаційні метафори (концептуальні метафори, які переносять певні просторові характеристики, притаманні людству на більш абстрактні терміни); б) онтологічні метафори (проекція чогось конкретного на абстрактні терміни); с) структурні метафори (комплексні концепти, які виражаються через інші комплексні концепти) (Lakoff, 1980: 195–198);

2) дослідження еквівалентності фрагментів за допомогою методології Отто Каде. У цьому плані Отто Каде виділяв чотири види еквівалентності: 1) еквівалентність один-до-одного (one-to-one equivalence); 2) еквівалентність один-до-багатьох (one-to-many equivalence); 3) еквівалентність один-до-частини-одного (one-to-part-of-one equivalence); 4) нульова еквівалентність (nil equivalence) (Natim, 2001: 33).

Попри позитивні твердження в європейській культурі, декілька важливих стереотипів пейоративної вербалізації концепту «Бог» з'являються у Книзі Йова. Першим стереотипом такого роду, безумовно, є несправедливість Бога (Бог = Джерело несправедливості). Йов у Біблії Короля Якова каже: «*He destroyeth the perfect and the wicked*» (King James Bible, 2012: 219). Без значних змін з'являється цей фрагмент і в перекладі Івана Огієнка: «*Невинного як і лукавого Він вигубляє...*» (Біблія, 1988: 628–629). Як можна побачити, Йов стверджує, що Бог карає всіх, незважаючи на їх праведність.

Другим стереотипом пейоративної вербалізації концепту «Бог», який з'являється в Біблії, є жорстокість Бога (Бог = Джерело Жорстокості). У Біблії Короля Якова з'являється такий фрагмент: «*If the scourge slay suddenly, he will laugh at the trial of the innocent*» (King James Bible, 2012: 219). Схожий переклад й в Івана Огієнка: «*Якщо нагло бич смерть заподіює, Він з проби невинних сміється...*» (Біблія, 1988: 629). Як показують ці приклади, Бог знаходить страждання людей смішними.

Третім елементом пейоративного зображення Бога у Книзі Йова є твердження про те, що Він сам є джерелом зла (Бог = Джерело Зла). Йов скаржиться: «*The earth is given into the hand of the wicked: he covereth the faces of the judges thereof; if not, where, and who is he?*» (King James Bible, 2012: 219). Схожий підхід до критики спостерігається і в перекладі Івана Огієнка, «*У руку безбожного дана земля, та Він лиця суддів її закриває... Як не Він, тоді хто?*» (Біблія, 1988: 629). Як показує цей фрагмент із Біблії, сам Бог, а не хтось інше (наприклад, диявол), дає безбожним землю і закриває лиця суддям. Попередній аргумент отримує своє продовження в питанні, яке з'являється наприкінці прикладу. Тут Йов взагалі піддає сумніву можливість існування Бога. Замість цього в тексті з'являється таємничий «Хто» (Бог = Ілюзорна Істота і Бог = Невизначеність).

Значним елементом є риторичні питання. Наприклад, можна згадати сьомий розділ, де Йов ставить таке питання: «*What shall I do unto thee, O thou preserver of men?*» (King James Bible, 2012: 218). Майже без змін з'являється цей фрагмент і в перекладі Івана Огієнка: «*Що ж я маю робити, о Стороже людський?*» (Біблія, 1988: 626–627). Усі ці питання не отримують відповіді аж до фінальних фрагментів Книги: Бог = Мовчання. Зрештою, Бог стає головним антагоністом (Бог = Антагоніст) Книги Йова.

Цікавою також є рівнозначність концептів в англійській та українській версіях Біблії. Критика Бога у відповідних мовах є багато в чому схожою, показуючи універсальність пейоративного зображення Бога в Європі/Америці. Вірогідно, там стала популярною серія стереотипів стосовно перекладу оригіналів Святого Писання.

Аналіз повісті-поєми Осипа Турянського і її перекладу (перекладач Андрій Микитяк) показує, що пейоративне зображення Бога як в англomовному, так і в україномовному тексті нічим не відрізняється від стереотипів критики Бога з Біблії. Першим пейоративним смислом, через який Осип Турянський вербалізує концепт «Бог», є Невизначеність. Цей смисл накладається не лише на християнську інтерпретацію Бога, але й на концепт невідомих божеств чи якоїсь дивної сили. *Оригінал*: «*Яка сила в тому мертвому світі зуміє вирвати нас із цього замерзлого пекла?*» (Турянський, 1921: 53). *Переклад*: «*What power could wrest us from this frozen hell?*» (Turianskyi, 1935: 64). По суті, Осип Турянський сумнівається в самому існуванні Бога у своєму творі: він у нього часто стає безликою силою.

Другим пейоративним смислом вербалізованого в повісті-поємі Осипа Турянського концепту «Бог» є звинувачення Бога в тому, що він є джерелом страждань та жорстокості. *Оригінал*: «*Я, цар, бог, плакав би перед ним, як дитина через те, що я на невинний цвіт його весни поклав зиму старечості й руїни*» (Турянський, 1921: 69–70). *Переклад*: «*I, the emperor, the god, would weep before him like a child, that I overcast the white blossom of his spring with the winter of old age and ruin*» (Turianskyi, 1935: 82). Як можна побачити, Бог активно накликає «зиму старечості й руїни» на протагоніста. Отже, у цьому фрагменті Бог = Джерело Страждань і Бог = Джерело Жорстокості. Окрім цього, він виступає безумовним антагоністом і джерелом несправедливості, оскільки карає невинну людину. Бог також зображений не тільки як невизначена, але й мовчазна істота, яка ніколи не відповідає на питання людей. *Оригінал*: «*Та бог... усе оглухло й онімло*» (Турянський, 1921: 69–70). *Переклад*: «*Yet God... everything has grown deaf and silent*» (Turianskyi, 1935: 83).

Із погляду концептуальної теорії Джорджа Лакоффа усі пейоративні вербалізації концепту «Бог» у повісті-поємі Осипа Турянського та Біблії є структурними метафорами. У них певна складна абстрактна характеристика переноситься на комплексний і багато в чому абстрактний образ Бога.

Згідно зі схемою Отто Каде, в перекладах Андрія Микитяка та Івана Огієнка також досягнута повна еквівалентність. Отже, концептуальний підхід до пейоративного зображення Бога в англійській та українській мовах є майже ідентичним.

Можна стверджувати, що критичне зображення Бога в повісті-поємі Осипа Турянського є певною мірою проявом інтертекстуальності. Сам текст Осипа Турянського не посиляється на Біблію (головною метою якої є виправдання Бога попри негативне зображення) прямо. Проте він існує в лоні європейської культури, чимало ідеологічних переконань якої пов'язані із сакральними текстами. Таким чином, текст Осипа Турянського містить посилання на посилання.

Висновки. На основі аналізу наведеного вище можна дійти таких висновків:

1. Критика Бога через вербалізацію пейоративних смислів відповідного концепту є ідентичною в англomовній та україномовній версіях Біблії.

2. Пейоративна вербалізація концепту «Бог» у повісті-поємі Осипа Турянського «Поza Межами Болю» схожа в концептуальному плані на пейоративне зображення Бога в Біблії.

3. Англomовний переклад повісті-поєми «Поza Межами Болю» має високий ступінь еквівалентності. По суті, всі структурні метафори (за Д. Лакоффом) оригіналу залишаються структурними метафорами в перекладі.

4. Високий рівень еквівалентності між перекладом та оригіналом, а також накладання пейоративних смислів вербалізованого концепту «Бог» у біблійному та художньому тексті дозволяє стверджувати, що Осип Турянський та його перекладач несвідомо відтворили критику Бога, яка походить із Біблії.

5. Високий рівень еквівалентності в оригіналі й перекладі аналізованого тексту вказує на таке: сучасним перекладачам необхідне широке знання біблійних нарративів, оскільки чимало релігійних алюзій можна знайти навіть у тих творах, які не мали на меті їх додавати.

Це дослідження має два обмеження. По-перше, незважаючи на високий рівень володіння англійською мовою, Андрій Микитяк мав українське походження, яке, безумовно, вплинуло на загальний стиль перекладу. По-друге, розмір вибірки є невеликим (всього 14 фрагментів). Ураховуючи загальноєвропейський контекст дискусії, необхідні дослідження концепту «Бог» в інших мовах та на основі більших вибірок. Цінними для дослідження можуть бути антивоєнні твори Еріха Марія Ремарка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні / пер І. Огієнко. Москва, 1988. 1523 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты. Москва : Языки славянских культур, 2011. 568 с.
3. Дзера О. В. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 486 с.
4. Піддубна Н. Біблійність як чинник інтертекстуальності в его-текстах Тараса Шевченка. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2020. № 8. С. 197–206.
5. Романенко В., Йосипенко, С. Книга Іова. Київ : Богуславкнига, 2014. 304 с.
6. Турянський О. Поза Межами Болю. Відень/Чикаго : Українська Мистецька Накладня і Книгарня, 1921. 173 с.
7. Шарманова Н. М. Концепт Бог в українських фразеологізмах біблійного походження. Лінгвокультурологічна та етнолінгвістична інтерпретація слова й тексту. *Хрестоматія*. Кривий Ріг, 2015. С. 174–178.
8. Bazarova L. V., Bilialova A. A., Shakirova, R. D. The concept «God» (case study: phraseological units in the English, Russian, Tatar and Turkish languages). *CILDHIAH*. 2019. № 69. P. 1–5.
9. Guffey R. A. Job and the Mystic's Solution to Theodicy: Philosophical Paideia and Internalized Apocalypticism in the Testament of Job. *Pedagogy in Ancient Judaism and Early Christianity*. Atlanta: SBL Press, 2017. P. 215–240.
10. Hatim B. Teaching and researching translation. London : Pearson Education, 2001. 254 p.
11. King James Bible. Old Testament. New York : Minerva Books, 2012. 479 p.
12. Lakoff G. The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. *Cognitive Science*. 1980. № 4. P. 195–208.
13. Turianskyi O. Lost Shadows / transl. A. Mykytiak. New York : Empire Books, 1935. 246 p.

REFERENCES

1. Bibliia. Yuvileine vydannia z nagody tysiacholittia khrystyianstva v Ukraini. Pereklad Ivana Ohienka [Bible. Anniversary edition in celebration of the Christianity's Millenium in Ukraine. Translated by Ivan Ohienko]. M., 1988. 1523 p. [in Ukrainian].
2. Vezhbtskaia A. Semanticheskie universalii i bazisny'e koncepty' [Semantic universalia and basic concepts]. M.: Yazyki slavianskih kultur, 2011. 568 p. [in Russian].
3. Dzera O. V. Bibliina intertekstualnist i pereklad: anglo-ukrainskyi kontekst. [Bible intertextuality and translation: English-Ukrainian context]. Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2017. 486 p. [in Ukrainian].
4. Piddubna N. (2020). Bibliinist yak chynnyk intertekstualnosti v ego-tekstah Tarasa Shevchenka [Bible-like nature as a factor of intertextuality in ego-texts of Taras Shevchenko]. *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 2020, Nr 8, P. 197–206. [in Ukrainian].
5. Romanenko V., Yosypenko S. Knyga Yova [Book of Job]. K.: Boguslavkniga, 2014. 304 p. [in Ukrainian]
6. Turianskyi O. Poza Mezhamy Boliu [Lost Shadows]. Chicago/Vienna: Ukrainian Artistic Printing and Book Shop, 1921. 173 p. [in Ukrainian].
7. Sharmanova N. M. Kontsept Boh v ukrainskikh fraseologismakh bibliinogo pohodzhennia [Concept God in Ukrainian fraseologisms that feature Bible origin]. *Lingvokulturologichna ta etnologivystychna interpretatsia slova y tekstu. Khrestomatia*. Kryvyi Rig, 2015. P. 174-178. [in Ukrainian].
8. Bazarova L. V., Bilialova A. A., Shakirova, R. D. The concept «God» (case study: phraseological units in the English, Russian, Tatar and Turkish languages). *CILDHIAH*. Volgograd, 2019. pp. 1–5.
9. Guffey R. A. Job and the Mystic's Solution to Theodicy: Philosophical Paideia and Internalized Apocalypticism in the Testament of Job. *Pedagogy in Ancient Judaism and Early Christianity*. Atlanta: SBL Press, 2017. P. 215–240.
10. Hatim, B. Teaching and researching translation. London: Pearson Education, 2001. 254 p.
11. King James Bible. Old Testament. New York: Minerva Books, 2012. 479 p.
12. Lakoff G. The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. *Cognitive Science*, 1980, Nr 4, P. 195–208.
13. Turianskyi O., Mykytiak, A. Lost Shadows (translated by A. Mykytiak), New York: Empire Books, 1935. 246 p.